

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА В КІРОВОГРАДСЬКІЙ ОБЛАСТІ

**В. А. ВИТОПТОВА,
Н. А. БОНДАРЕНКО,**
науково-дослідний центр "Кіровоградагропромпродуктивність"

Розглянуто сучасний стан зернового господарства Кіровоградської області. Проаналізовано основні показники ефективності виробництва і реалізації зерна в регіоні; визначено основні напрями розвитку галузі.

Постановка проблеми. Ефективність виробництва і збуту зернових культур в Україні має велике значення як для всього аграрного виробництва, так і для економічного і соціального розвитку сільських територій. Зернові культури мають найвищу питому вагу в структурі посівних площ і валових зборів сільськогосподарських культур. Це пояснюється їх винятковим значенням та різнобічним використанням. Виробництво і збут зерна – важлива складова аграрної економіки, головний чинник її подальшого розвитку в ринкових умовах та інтеграційних процесів на етапі входження України у світовий економічний простір. Проблема збільшення обсягів і підвищення стабільності виробництва зерна є однією з ключових у національній аграрній політиці. Вирішення її має чітко виражений регіональний характер, що зумовлено зростаючою відповідальністю регіонів за забезпечення населення продуктами харчування [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальним економічними проблемами ефективності виробництва зернових присвячені наукові праці таких українських учених, як: Г. Балабанов, Т. Гайдук, В. Колісник, Н. Кучер, М. Лобас, П. Саблук, О. Захарчук, О. Шпичак та ін. [2 – 4].

Також проблеми підвищення ефективності виробництва зерна на сільськогосподарських підприємствах висвітлювались у роботах К. Макконела, А. Сміта, О. Захарчика, М. Калінчика, В. Шовкалюка, В. Власова, О. Олійника та ін.

Мета дослідження – аналіз динамічних тенденцій ефективності виробництва та реалізації зерна в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Загальна потреба країни в зерні визначається його кількістю, що йде на харчування, переробку, корми, насіння, експорт та створення державних резервів. У цьому обсязі найбільшу частку має зерно, що споживається тваринництвом та використовується населенням як продукт харчування. В Україні від загальної кількості виробленого зерна на корм худобі і птиці використовують 52 – 57 %, на харчування – 15 – 17, насіння – 8 – 10, переробку – 3 – 4, втрати при зберіганні і доробці становлять 6 – 8 % [5]. Виходячи з науково обґрунтованих норм споживання хліба та хлібопродуктів (148 кг на душу населення за рік), зростаючих потреб тваринництва у концентрованих кормах, зменшення залежності країни від імпорту зерна та виходу в перспективі на світовий ринок зерна як одного з експортерів, необхідно довести виробництво зерна до 1 т на душу населення.

Розвиток зернопродуктового підкомплексу відбувається на основі підвищення економічної ефективності виробництва зерна. За цих умов забезпечується збільшення валової і товарної продукції зернових культур, зміцнюється матеріально-технічна база.

На підприємствах Кіровоградської області протягом 2000 – 2011 рр. основна частина прибутку створювалась за рахунок зернових. При цьому товарність зерна становила 53,3 %, а решта валового збору використовувалась на внутрішньогосподарські потреби: насіннєвий фонд, переробка борошна та фураж.

У 2011 р. посівна площа основних сільськогосподарських культур у Кіровоградській області становила 1641,2 тис. га (табл. 1). Площі посівів зернових культур у 2011 р. становили 859,8 тис. га, що порівняно з 2000 р. на 13 % більше. Такий стан можна пояснити тим, що зернові культури менш трудомісткі й не вимагають додаткових витрат.

Таблиця 1

**Динаміка посівних площ зернових культур на всіх категоріях підприємств
Кіровоградської області [9]**

Показник	2000 рік		2005 рік		2010 рік		2011 рік	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Вся посівна площа	1392,3	100	1519,6	100	1613,7	100	1641,2	100
Зернові культури	747,5	53,7	869,9	57,2	855,3	53,0	859,8	52,4
у тому числі: озимі зернові	328,5	43,9	333,5	38,3	427,0	49,9	383,2	44,6
у тому числі: пшениця	299,2	91,1	313,8	94,1	301,0	70,5	293,6	76,6
жито	22,2	6,7	8,2	2,5	3,2	0,8	1,8	0,5
ячмінь	7,1	2,2	11,4	3,4	122,8	28,7	87,8	22,9
ярі зернові	419,0	56,1	536,4	61,7	428,3	50,1	476,6	55,4
з них:								
пшениця	4,5	1,1	16,0	2,9	2,5	0,6	2,1	0,4
ячмінь	214,1	51,1	314,6	58,6	196,4	45,8	136,9	28,7
овес	17,0	4,1	5,6	1,0	2,3	0,5	2,9	0,6
кукурудза на зерно	98,5	23,5	131,5	24,5	184,7	43,1	287,5	60,3
просо	23,2	5,5	6,5	1,2	4,6	1,1	6,2	1,3
гречка	45,2	10,8	38,7	7,2	14,5	3,4	20,3	4,3
зернобобові	14,9	3,6	22,2	4,1	21,7	5,1	19,1	4,0

Характерним для сільськогосподарських підприємств Кіровоградської області протягом 2000 – 2011 рр. є те, що при загальному збільшенні посівних площ частка зернових у їх структурі поступово зменшується (з 57,2 % у 2005 р. до 52,4 % у 2011 р.) за рахунок збільшення площ під сівбу технічних культур, зокрема соняшнику, ріпаку та сої. У співвідношенні ярих та озимих зернових культур відбулися суттєві зміни. Так, у 2000 – 2011 рр. під озимом пшеницею щорічно було зайнято близько 290 тис. га, водночас площі під ярою пшеницею зменшились з 4,5 до 2,1 тис. га, тобто більше ніж удвічі.

Також у проаналізований період спостерігається тенденція до поступового збільшення посівних площ під озимий ячмінь – з 7,1 тис.га в 2000 р. до 87,8 тис. га в 2011 р. Посіви ярого ячменю на сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області в 2011 р. скоротилися до 136,9 тис. га, що в 1,6 раза менше, ніж у 2000 р.

Кукурудза – одна з найбільш високопродуктивних злакових культур універсального призначення, яку вирощують для продовольчого, кормового і технічного використання, що зумовило значне збільшення посівних площ під нею. У структурі ярих зернових її частка в 2011 р. досягла 60,3 %. Якщо протягом 2000 – 2010 рр. спостерігалось поступове рівномірне збільшення площ (з 98,5 тис. га в 2000 р. до 184,7 тис. га в 2010 р.), то в 2011 р. помітні значні зміни, а площа посівів кукурудзи в структурі зросла в 1,6 раза і досягла 287,5 тис. га.

Одним з найважливіших показників ефективності виробництва зернових культур є урожайність. Він дозволяє проаналізувати ефективність матеріальних витрат, а також здійснити співставний аналіз виробництва зерна.

У рослинництві Кіровоградської області, як і в цілому в Україні, після 2000 р. спостерігалася загальна тенденція до стабілізації та зростання рівня урожайності основних сільськогосподарських культур. У 2011 р. завдяки сприятливим погодно-кліматичним умовам сільгоспвиробниками Кіровоградської області вирощено і зібрано високі врожаї зернових культур.

Дослідження показують, що валові збори зернових на сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області у 2000 – 2011 рр. були не стабільними, а їх динаміка залежить переважно від сприятливих і несприятливих погодних умов. Амплітуда таких коливань досягає в окремі роки двократного розміру.

У середньому за рахунок збільшення урожайності з 19,9 ц/га в 2000 р. до 40,9 ц/га в 2011 р. валовий збір збільшився на 2086,5 тис. т (табл. 2), що у 2,1 раза більше за показники 2000 р. і в 1,4 раза більше від показників попереднього 2010 р. Урожайність кукурудзи в 2011 р. становила 65,6 ц/га – це вдвічі вище, ніж у 2000 р. Майже незмінною протягом 2000 – 2011 рр. залишилася урожайність таких культур, як: овес, гречка і зернобобові, але за рахунок скорочення площ під сівбу цих культур, їх валовий збір значно скоротився.

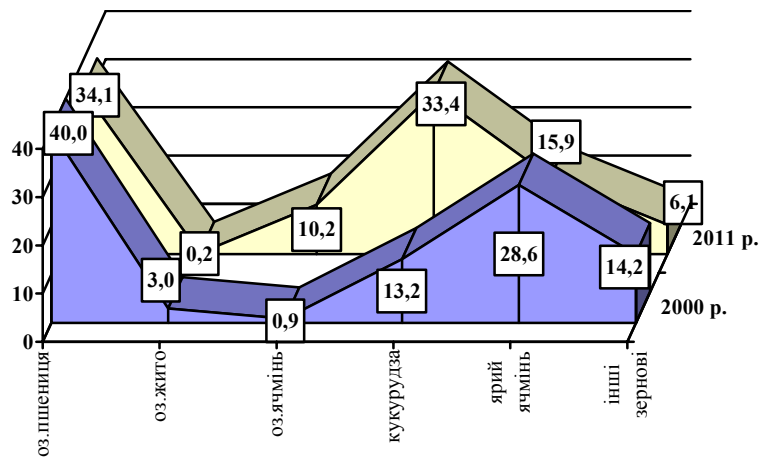
Таблиця 2

Урожайність та валові збори зернових культур на підприємствах усіх категорій Кіровоградської області [9]

Культура	2000 рік		2005 рік		2010 рік		2011 рік	
	уро жай-ність, ц/га	валовий збір, тис. т	уро жай-ність, ц/га	валовий збір, тис. т	уро жай-ність, ц/га	валовий збір, тис. т	уро жай-ність, ц/га	валовий збір, тис. т
Зернові культури	19,9	1378,4	29,0	2478,7	28,9	2374,1	40,9	3464,9
у тому числі:								
пшениця озима	18,3	574,5	33,4	1048,1	30,2	909,0	34,7	1018,8
жито озиме	16,9	37,5	22,8	18,7	21,7	6,9	24,3	4,4
ячмінь озимий	18,0	12,8	24,7	28,2	22,5	276,3	26,5	232,7
кукурудза на зерно	33,2	327,0	44,9	590,4	47,5	877,3	65,6	1886,0
овес	21,8	37,1	21,3	11,9	16,5	3,8	22,1	6,4
гречка	9,0	40,7	9,0	34,8	6,4	9,3	10,2	20,7
зернобобові	14,5	21,6	17,3	38,4	16,7	24,2	14,5	29,4

Значні зміни відбулися в обсягах і структурі виробництва зерна окремих культур. Якщо у 2000 р. було зібрано озимої пшениці 40 % валового збору зерна, то в 2011 р. ця частка сягала лише 34,1 %. Частка озимого ячменю у валовому зборі зерна зросла з 0,91 % у 2000 р. до 10,2 % у 2011 р.; на 8,1 відсоткових пунктів зменшився збір інших зернових і зернобобових. Частка кукурудзи в загальній структурі виробництва зернових становила 33,4 % в 2011 р. проти 13,2 % в 2000 р. (див. рисунок).

Реалізація вирощеної продукції та отримання фінансових результатів є завершальним і найважливішим етапом виробництва. При цьому необхідно не просто реалізувати продукцію, а забезпечити своєчасний і вигідний її збут [6].

Питома вага зернових у структурі виробництва зерна на підприємствах Кіровоградської області у 2011 р. порівняно з 2000 р., %

Найбільшу частку – до 67 % у загальному обсязі виробництва зернових культур підприємствами Кіровоградської області займають сільськогосподарські підприємства. Тому ми вважаємо за доцільне розглянути структуру реалізації зернових культур у динаміці по Кіровоградській області саме в цій категорії підприємств (табл. 3).

Таблиця 3

Структура реалізації зерна сільськогосподарськими підприємствами за роками

Показник	2000	2005	2010	2011
Валовий збір, тис. т	1378,4	2478,7	2374,1	3464,9
Реалізація, тис. т	591,3	1480,0	1676,1	1984,1
Товарність, %, у тому числі:	42,9	59,7	70,6	57,3
переробним підприємствам	0,7	3,6	1,0	2,4
на ринку	34,8	13,6	5,5	3,3
населенню	18,4	1,7	0,3	0,2
видано пайовикам	17,0	9,3	7,6	6,7
інші канали реалізації	29,1	71,8	85,6	87,4

В Україні та в Кіровоградській області, зокрема, зернове виробництво традиційно характеризується використанням, як правило, значної частини валових зборів безпосередньо на внутрішньогосподарські цілі: для продовольчого споживання населенням у вигляді продуктів переробки зерна, створення кормової бази для розвитку тваринництва та насінневих фондів. Товарна частина зерна формується за залишковим принципом під впливом ряду чинників, насамперед попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Для реалізації зерна не було сформовано стабільно існуючих каналів розподілу, тому реалізація характеризується як значною динамікою, так і зміною частки існуючих каналів та виникненням нових. Істотно підвищилася товарність виробництва зерна після 2000 р., коли через зменшення поголів'я тварин скоротилися витрати зерна на фуражні цілі. Одночасно помітно знижується питома вага реалізованого зерна переробним підприємствам та частки продажу його на ринку.

Дані табл. 4 свідчать, що у сільськогосподарських підприємств не надто велика альтернатива збуту зерна. В основному збут відбувається за так званими іншими каналами – 29,1 – 87,4 %, що знаходяться в руках посередницьких зернотрейдерних компаній, які експортують зернові. Вони диктують цінову політику на продаж зерна, скуповуючи великі партії товару відразу після збирання й експортують його протягом сезону, що зумовлює зниження середньої ціни реалізації [1].

За даними досліджень, витрати, починаючи від елеватора всередині держави до того, як зерно виявиться на борту судна, в Європі становлять 19 \$ (з розрахунку на 1 т). Аналіз витрат показує, що цей показник знаходиться в межах 40 \$ [7]. На думку ряду експертів Української Зернової Асоціації (УЗА), щоб сільгосптоваровиробник міг нормально працювати, від ціни на FOB він повинен отримувати близько 80 % , фактично ж він одержує не більше 50 – 60 % (від ціни FOB).

Частка каналу реалізації зернової продукції переробним та заготівельним підприємствам у Кіровоградській області протягом 2000 – 2011 рр. коливалась у межах 0,7 – 2,4 %.

У середньому за останні роки в Кіровоградській області питома вага каналу реалізації товарного зерна, що видається орендарями в рахунок орендної плати за землю та на майнові паї, знаходилась у межах 17,0 – 6,7 %.

Наші дослідження свідчать, що зернове виробництво в Кіровоградській області, незважаючи на наявні організаційно-економічні проблеми є прибутковим (табл. 4).

Таблиця 4

**Ефективність реалізації зернових культур
у сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області за роками**

Показник	2000	2005	2010	2011
Обсяг реалізації, тис. т	591,3	1480,0	1676,1	1984,1
Обсяг реалізації, млн грн	234,2	592,4	1886,5	2640,8
Собівартість 1 т, грн	235,2	355,6	891,4	975,0
Середня реалізаційна ціна 1 т, грн	396,1	400,3	1125,5	1330,1
Прибуток всього, млн грн.,	95,1	66,1	392,4	706,3
у тому числі на 1 т, грн	160,9	44,6	234,1	355,9
Рівень рентабельності виробництва, %	68,4	12,6	26,3	36,4

У сучасних ринкових умовах зернова продукція є основним джерелом доходів сільськогосподарських підприємств. Слід звернути увагу, що останніми роками рівень рентабельності зернових культур значно коливається. Така ситуація зумовлена рядом чинників: природними, економічними, технологічними. Найвищого значення рівень рентабельності зернових культур сягнув у 2000 р. (68,4 %), а найнижчим цей показник був у 2005 р. (12,6 %). Головним чинником підвищення рівня рентабельності зернового виробництва є зміна умов реалізації зерна, значне збільшення цін на його збут. Відсутність механізму ефективного ринкового ціноутворення негативно позначається на зерновиробничій галузі. В Україні ще не сформувався один з основних базових елементів ринкової економіки – механізм ринкового ціноутворення на стратегічні сільськогосподарські товари.

Висновки. Зернове виробництво на сільськогосподарських підприємствах Кіровоградської області є однією з основних прибуткових галузей. Проте останніми роками спостерігається тенденція до зниження дохідності цієї галузі. Так, у 2000 – 2011 рр. виробництво зерна було рентабельним, але мало нестійкий та нестабільний характер.

Аналіз розвитку виробництва зерна на підприємствах Кіровоградської області вказує на зростання обсягів виробництва. Порівняно з 2000 р., коли валовий збір зерна становив 1378,4 тис. т, у 2011 р. цей показник збільшився в 2,5 рази і становив 3464,9 тис. т. Це зумовлено зростанням як площ збирання, так і підвищенням урожайності зернових культур.

Наряду зі зростанням виробництва зерна в 2011 р. спостерігається і стрімке зростання собівартості 1 ц зерна в 4,1 рази порівняно з 2000 р. та падіння рівня рентабельності його виробництва в 1,8 рази.

Отже, низька ефективність зерновиробництва не дає можливості використовувати наявні резерви зростання валових зборів зерна. Тому проведені дослідження та їх результати свідчать, що тільки нові технології, підвищення врожайності можуть внести суттєві зміни у зростання ефективності виробництва зернових та на цій основі підвищити ефективність аграрного виробництва.

Список літератури

1. Франченко Л. О. Ефективність виробництва і маркетингу зерна в Черкаській області. // Аграрний вісник Причорномор'я. Економічні науки. – 2010. – № 53. – С. 66–71.
2. Бойко В. І. Зерно і ринок / В.І. Бойко. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2007. – 310 с.
3. Економіка виробництва зерна (з основами організації і технології виробництва) / [Бойко В.І. та ін.] за ред. В. І. Бойка. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010 – 398 с.
4. Худолій Л. М. Формування ринку зерна в Україні // Економіка і організація сільського господарства. – Вип. 91: Ціни і ціноутворення в умовах переходу до ринкових відносин. – К., 1992. – С. 49 – 54.
5. Лебедев К. А. Ефективність виробництва і реалізації продукції зернопродуктового підкомплексу // Економіка АПК. – 2009. – № 5 – С. 33 – 37
6. Сайко В. Ф. Зерно України для внутрішнього і зовнішнього ринків // Вісник аграрної науки. – 2002. – № 4. – С. 6 – 12.
7. Клименко В. Конкурентоспособность украинского зерна. Маркетинговая цепочка, Необходимость снижения затрат // Зернові продукти і комбікорми. – 2006. – № 1 – С. 14 – 15.
8. Калінчик М. В., Ільчук М. М., Шовкалюк В. С., Калінчик І. М. Стабілізація ринку зерна в Україні. – К.: Ніч лава, 2006. – 230 с.
9. Статистичний щорічник Кіровоградської області за 2011 рік. – Кіровоград: Держкомстат. – 2012. – 528 с.
10. Чмирь С. М. Розвиток зернопродуктового підкомплексу в Україні: Монографія. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2004. – 292 с.

Эффективность производства и реализации зерна в Кировоградской области

В. А. Вытоптова,
Н. А. Бондаренко

научно-исследовательский центр "Кировоградагропромпроизводительность"

Рассмотрено современное состояние зернового хозяйства Кировоградской области. Проанализированы основные показатели эффективности производства и реализации зерна в регионе; выделены основные направления развития данной отрасли.

Efficiency of production and realization of grain is in the Kirovograd area

V. Vuytopova,
N. Bondarenko

scientific research center "Kirovogradagropromproductivnist"

The condition of a grain husbandry of Kirovograd region is considered. The main indexes of effectiveness of the cereal production and realization in the region are analyzed; the basic directions of development given are selected have grown.